

RIMSKI PRAEFECTUS ALAE IZ INICERUMA. PONOVO O JEDNOM EPIGRAFSKOM VRELU O INICERUMU (INCERUMU)

SAŽETAK:

Ovaj rad bavi se epigrafskim spomenikom rimskog prefekta konjice (praefectus alae) rodom iz Iniceruma, pronađenim u Bedemgradu kod Našica. Spomenik, koji je više puta objavljen ali rijetko detaljno analiziran, pruža važne podatke o rimskom naselju Inicerum, za koje se pretpostavlja da se nalazilo u Požeškoj kotlini. Rad donosi pregled dosadašnjih istraživanja i interpretacija spomenika, s posebnim naglaskom na filološki aspekt imena *Inicerum*, koje se pojavljuje u rjeđem obliku u odnosu na češći *Incerum*. Analizira se i vojni kontekst, pripadnost prefekta konjici Ala I Pannoniorum te mogućnost da je Inicerum bilo važno naselje uz rimsku cestu. Također se raspravlja o autentičnosti spomenika, koja je donekle upitna zbog nedostatka fizičkog nalaza i povijesnih nesigurnosti vezanih uz prepisivanje teksta. Zaključuje se da spomenik, unatoč sumnjama, treba uzeti u obzir u daljnjim istraživanjima o Inicerumu.

Ključne riječi: *Rimska Panonija, praefectus alae, Inicerum, Incerum, Bedemgrad, Ala I Pannoniorum, Požeška kotlina, Tekić, Treštanovačka gradina.*

UVOD: ZABORAVLJENI SPOMENIK S IMENOM INICERUMA

U ovom se radu osvrćemo na jedan inače zanemarivan spomen antičkog toponima *Inicero* (*Inicerum, Incerum*), koji se odnosi na rimsko naselje koje se vjerojatno nalazilo na području Požeške kotline. Radi se o nadgrobniku rimskog *praefectus alae* rodom iz Iniceruma, nađenom u Bedemgradu kod Našica, blizu moguće lokacije rimske ceste, nedaleko od Požeške kotline, na granici provincija Pannonia Superior i Pannonia Inferior.

Spomenik je više puta objavljen, s manjim ili većim rezervama glede njegove autentičnosti, ali je samo u dva teksta pomnije komentiran (Pinterović 1975 i Migotti et al. 2018.). U ovom se radu želi rezimirati dosadašnju obradu teksta i ukazati na daljnje mogućnosti interpretacije podataka s njega.

Ponovno ukazivanje na taj spomenik ima smisla i u filološkom pogledu jer se u njemu pojavljuje inačica *Inicero*, koja je rjeđa od oblika *Incero*, tako da to može imati utjecaja na (konačno) utvrđivanje izvornoga lika ovoga naziva i na pitanje datacije spomenika. Na taj se filološki aspekt inače nije obraćala pozornost, što je razlog da se na njega vraćamo.

Na kraju, ovaj nam spomenik možda može pomoći da poblizje utvrdimo mjesto gdje se nalazio Inicerum i odgovorimo na pitanje kada je naselje osnovano. Tu se, istina, ne može mnogo postići, ali navodimo neke mogućnosti.

HISTORIJAT ISTRAŽIVANJA SPOMENIKA IZ GRADCA NAŠIČKOG

Često se navodi da je jedino mjesto gdje se spominje Inicerum bio Antoninov itinerar (A.I.), gdje se *Inicero/Incero* spominje na dva mjesta

u oba imenska lika, pri čemu se uglavnom zaboravlja ovaj spomenik. No, kako vidimo, A.I. nije jedino vrelo u kome se spominje Inicerum. No ipak, A.I. se često navodi kao *jedino* vrelo u kome se spominje ovo mjesto. Razlog tomu bit će da spomenik o kome je ovdje riječ nije ušao u Mommsenovu kanonsku zbirku latinskih epigrafskih zapisa iz cijelog svijeta, pa tako i s našega područja (CIL III – *Corpus inscriptionum latinarum*). Drugi je razlog nedostupnost natpisa i spomenika o kome je ovdje riječ i neke sumnje u njegovu autentičnost. Treći je razlog da novija literatura uglavnom citira navode iz starije, pa se stanje perpetuiraju (uključujući i prenošenje grešaka i propusta).

O spomeniku je dosad pisano sedam puta,¹ no ipak ga se rijetko navodi u traganjima za Inicerumom. Tekst sa spomenika prvi put donosi Luka Ilić Oriovčanin u svom rukopisu „Starožitnosti kraljevstva Slavonije“ iz 1852., a on ga je navodno prepisao iz ostavštine požeškoga podžupana Csoke, koja je poslije izgorjela u požaru u franjevačkom samostanu u Požegi 1842. godine,² tako da je Ilićev prijepis jedino što je od toga ostalo.

Tekst potom prenosi Emil Laszowski 1923. godine, a spominje ga i Branko Kranjčev 1973. u radu o povijesti Našica. Detaljnije se na njega osvrće Danica Pinterović 1975., koja daje i prvi pokušaj analize epitafa. Alka Domić Kunić 1988. godine također donosi tekst, uz kratak komentar, bez povijesti ranijih objava. Branka Migotti i Marjeta Šašel Kos 2018. godine u svom monumentalnom djelu o rimskim spomenicima iz jugozapadne Panonije donose opsežniji komentar teksta i predlažu da ga se uvrsti među autentične spomenike o Incerumu, unatoč blagoj sumnji u autentičnost (zbog poznate nepouzdanosti Ilića kao pisca i istraživača).

I sâm sam o tome pisao popularno u ediciji *Požeški pučki kalendar* 2020. godine, komentirajući navode u radovima Pinterović 1975, Domić

Kunić 1988 i Migotti i dr. 2018. U daljim istraživanjima trebalo bi polaziti od analiza teksta u Pinterović 1975 i rada Migotti i dr. iz 2018, te uvrstiti tekst spomenika u standardni popis vrela o Inicerumu.

Objave spomenika i analiza teksta

Danica Pinterović prvi je istraživač koji pokušava tumačiti tekst u kontekstu rimske povijesti Slavonije:

„Ime pokojnika nije se sačuvalo već samo pripadnost tribusu *Claudia*, domicil *Inicer(o)*, kao i rang u vojsci *praef. alae I Panno / niorum*. Kako su grobovi i nadgrobnici spomenici obično postavljani uzduž cesta, ovaj natpis, nađen ispod Bedemgrada, indicira ujedno pravac ceste Mursa – Stravianis – Inicero. – Ala I Pannoniorum (bez nadimka) poznata je iz nekoliko natpisa u okolici Scarabantije i u Arraboni i na temelju njih se dokazuje da već u julijevsko-klaudijevsko doba bila u Panoniji (Mocsy 1962, str. 619/620). Ime ima po tom što su se u nju novačili domaći sinovi. Ovim natpisom, ma kako krnj on bio, upozoreni smo da je na ovom terenu u ranocarsko doba bila prisutna konjička ala I. Pan. i da je tu umro njen prefekt, kome ime ne znamo, no bio je rimski građanin, uvršten u jedan od 26 starih seoskih tribusa, *Claudia*, a bio je rodom iz Inicera. – Stoga što vojnička historija Panonije uslijed nestašice izvora još uvijek nije dovoljno ispitana, nama nisu poznate ni dislokacije njenih trupa, te nam iz tog razloga našički natpis daje jedan trag više o kretanju konjičke ale I. Pan. (Pinterović 1975: 129).

Alka Domić Kunić ima samo sažetu bilješku, koja se temelji na radu Danice Pinterović i datira spomenik u prvo stoljeće, u doba Vespazijanove vlasti (69.-79. godine). Domić Kunić navodi i puni tekst, kako ga prepisao podžupan Csoka, a iz njegovih rukopisa Luka Ilić Oriovčanin. Evo toga odlomka iz rada Domić Kunić 1988:

¹ Ilić Oriovčanin 1852, Laszowski 1923b, Kranjčev 1973, Pinterović 1975, Domić Kunić 1988, Migotti i Šašel Kos 2018, Rašić 2020.

² Knjižnica franjevačkog samostana bila je teško oštećena u spomenutom požaru, i danas je poznata po 15000 rijetkih knjiga, inkunabula, te je kao i sama crkva, važan spomenik hrvatske kulture (vidi: <https://pozega-tz.hr/crkva-svetog-duha-i-franjevacki-samostan>).

17. D(IS) M(ANIBUS) / [...]
 [...] CLAUDIA DOMO INICER(o) / PRAEF(ecto) ALAE I PANNO(nio-
 rum) [...]

Vrsta spomenika: nadgrobnna ploča. Mjesto nalaza: ruševine srednjovjekovnog grada Bedemgrada kod Našica, Gornja Panonija. Datacija: do Vespazijanova doba. Ime: nepoznato. Četa: *ala I Pannoniorum*. Služba: prefekt.

Ploča je jako oštećena, očuvana su samo dva ulomka. Nedostaje gornji dio natpisa, koji je sadržavao ime pokojnika, i završni dio. Zna se samo da je prefekt bio rodom iz gornjopanonskog mjesta Inicerum, na mjestu današnje Slavonske Požege.

To „gornjopanonsko mjesto Inicerum“, koje nam je poznato iz A.I., bilo je udaljeno oko 35 km od Bedemgrada u Donjoj Panoniji, gdje je prefekt sahranjen. Granica dviju panonskih provincija je bila negdje na dodiru Krndije i Dilj Gore, pred samim Bedemgradom, a protezala se vjerojatno od antičkih mjesta Urbate (v ušće Orljave u Savu?) i Marsonije (Slavonski Brod), duž istočnih rubova Dilj Gore preko Bedemgrada do današnjeg Donjega Miholjca (mansio Maurianas na dravskoj cesti od Petovije do Murse).

Sljedeći rad u kome se ovaj zapis spominje je knjiga i katalog Branke Migotti i dr., u kome se pak ne spominje rad Domić Kunić, vjerojatno zato što ona prenosi iz Pinterović 1975.³

Budući da je tekst Migotti i dr. izvorno na engleskom, donosim ga ovdje u svom prijevodu⁴:

1. Natpis (AB [t] VIII.1)

Porijeklo: Slučajni nalaz u 19. stoljeću u blizini Našica, 69 km jugozapadno od Daruvara. *Mjesto:* nije navedeno.

Natpis: D (is) M (anibus) / [-----?] / Claudia domo Inicer (o) / praef (ectus) / alae I Panno (niorum) / [-----]

Natpis je prepisao Luka Ilić negdje sredinom 19. stoljeća za svoju knjigu (1852.), koja je ostala u rukopisu; transkripcija se čini vjerojatnom i pouzdanom. Međutim, ostao je nepoznat Mommsenu kad je skupljao građu za CIL III. Velik dio natpisa izgleda da je bio odlomljen ili nečitak. *Prijevod:* Duhovima pokojnika. ... iz glasačkog

plemena Claudia, iz Iniceruma, zapovjednik *alae I Pannoniorum*.

2. Komentar: Teško je znati kojom je alom Pannonaca zapovijedao nepoznati prefekt. Ta jedinica mogla je biti *Ala I Pannoniorum Tampiana* ili *Ala I Pannoniorum Sabiniana*, ali moguće i *Ala I Pannoniorum* bez nekog dodatnoga naslova, koja je služila u Meziji i Numidiji (Spaul 2000: 167–172; usp. Spaul 1995). Inače samo *Ala Pannoniorum* i *Ala II Pannoniorum* posvjedočene su i datirane u Panoniji. J. Spaul (2000: 170) sugerira da bi prva mogla biti *prima* (latinski: *prva*, NR), premda za to nema dokaza. *Ala Pannoniorum* bila je u Dalmaciji za vrijeme Augusta i prebačena je u Panoniju oko 15. godine; pod Vespazijanom jedinica je poslana u pokrajinu Moesia Inferior i vratila se u Panoniju nakon Markomanskih ratova (Ferjančić 2015). *Tampiana* je možda bila novačena po Panoniji već pod Augustom ili Tiberijem; dok su *Tampiana* i *Sabiniana* bile premještene u Britaniju, gdje je *Sabiniana* imala svoj garnizon u Onnumu (Halton Chesters), a *Tampiana* je (privremeno u Panoniji pred kraj 1. stoljeća i početak 2.) bila stacionirana u Noriku (Lentia, moderni Linz) nakon 125. godine nove ere (Lörinz 2001: 22, s ranijom literaturom; Radman-Livaja 2012: 168–169; Acrudoae 2012). Prefektovo (rimsko) glasačko pleme bilo je *Claudia*; a od svih autonomnih gradova u Gornjoj i Donjoj Panoniji, samo se za stanovnike Savarije (*Colonia*

³ B. Migotti i M. Šašel Kos (2018), Roman Funerary Monuments of South-Western Pannonia in their Material, Social and Religious Context“, *Archaeopress - Roman Archaeology* 45, Oxford: 2018: str. 124-124.

⁴ Tekst na hrvatskom jeziku nalazi se u monografiji Branke Migotti *Rimski grobni spomenici jugozapadne Panonije u svome materijalnom, društvenom i religijskom kontekstu*, HAZU, Zagreb 2022: 154-155.

Claudia Savaria, današnji Szombathely u Mađarskoj, komentar NR) zna da su bili upisani u *tribus Claudia* (Kubitschek 1889: 270), no *Claudia* mora da je bilo glasačko pleme i nekih drugih Panonaca s rimskim državljanstvom. Incerum (Incerum) je cestovna postaja navedena u *Antoninovu Itineraru* na cesti Siscia – Mursa (265,8), te na cesti Siscia – Cibalae (260,5–6; vidi Mócsy 1968b). Zanimljivo je (napomenuti da jedno od *variae lectiones* (t.j. zapisnih inačica, NR) za ime naselja na cesti Siscia – Mursa glasi Inicero, a to, kako se čini potvrđuje i ovaj epitaf, pa bi moglo biti ispravnije. Incerum je lociran na Treštanovačkoj gradini kod Tekića (Bulat 1977a: 82–83; a tako ima i Barringtonov Atlas); druge lokacije uključuju Veliku (usp. Schejbal 2004: 102–103 i karta 2) i Vetovo (Fodorean 2017: 344–345). Naselje mora da je bilo važno, jer je u *Antoninovu Itineraru* navedeno i kao odmorište za cara i velikodostojnike (*Incerum sed mansio avgusti in pretorio est*). *Datacija*: 2. stoljeće (?).

3. *Publicirano u*: Ilić Oriovčanin 1852: 363; Pinterović 1975: 129

Pripomena: Izvornost ovoga natpisa ostaje blago upitna.

Vojna jedinica prefekta iz Inceruma

Domić Kunić rabi vojni termin „četa“, što je premala jedinica kao usporednica za rimsku alu. *Alae* su pomoćne trupe lokalnih saveznika Rimljana (*socii peregrini*). Prije carstva ale su bile pomoćne trupe (*auxilia*) veće od legija, no u carsko doba taj se naziv odnosi na znatno manje jedinice, redovno konjičke, s oko 120 do 1200 ljudi. Vojnici augziliranih trupa uglavnom su bili lokalni ljudi, stanovnici provincije, no u slučaju Panonije to nam ne govori mnogo jer su na kraju postojale dvije prvincije toga imena, s dosta velikim teritorijem.

Četa (satnija) odgovara centuriji, što je jedinica s oko 80-100 vojnika koju predvodi satnik odnosno stotnik (rimski: *centurion*), a 6 četa čine kohortu (otprilike bojna, bataljun), dok više kohorti, s pomoćnim jedinicama, čini legiju

(pukovniciju) s oko 4500-6000 pripadnika. Čin prefekta je zapovjednički i iznad taktičke razine, svakako viši od satničkoga, nešto kao današnji bojnik. Ala je uglavnom bila veličine kohorte. Naš je prefekt dakle bio zapovjednik višega ranga u rimskoj vojsci, a njegovi vojnici bili su panonski konjanici.

Poznato je da su Panonci bili vješti s konjima, što su i Rimljani počeli cijeniti nakon što su se susreli s ubojitim konjanicima Sarmatima, tu odmah preko Dunava. Postavlja se pitanje je li ala kojom je zapovijedao ovaj Iniceranin bila sastavljena od vojnika iz Iniceruma i okolice. Jedino što je vjerojatno jest da su ti konjanici bili Panonci, a Panonija je jako velika pokrajina koja je obuhvaćala nizinska područja istočne Slovenije i Austrije, sjevernu Bosnu (nizine uz Savu), međurječje Save, Drave i Dunava u Hrvatskoj i Srbiji te današnju zapadnu Mađarsku između Dunava i Save. Pripadnici te jedinice su dakle mogli biti iz bilo kojega dijela ove velike pokrajine, koja je poslije podijeljena na dva dijela (istok i zapad), a potom na četiri manje jedinice.

Nas bi to moglo zanimati samo ako bismo znali da se radi o stanovnicima Međurječja, područja između Save, Drave i Dunava, to jest iz Južne Panonije, u kojoj se nalaze i Bedemgrad (Straviana?) i Incerum. Tu je bilo i mjesto Picientinum, koje mora da se nalazilo na samoj granici Gornje i Done Panonije (37 km od Iniceruma), odnosno kasnije na četveromeđi Prve Panonije (zapadna Mađarska i zapad panonske Hrvatske, Bosne, Slovenije i Austrije), Druge Panonije (gdje su Bedemgrad/Straviana i Mursa), Panonije Savije (gdje si Incerum i Picientino) i Panonije Valerije (koja počinje kod Maurijane/Donjeg Miholjca). Picientinum (možda kod Vukojevice, blizu Gradišta i Čaglina) i Straviana nalaze se na strateški ključnom mjestu.

Rimljanin ili Panonac?

Konjanici su u rimskoj vojsci uglavnom bili stranci (da ne kažemo: barbari), no zapovjednik, *praefectus alae*, u pravilu je bio Rimljanin iz staleža vitezova (*equestres*).

Šteta je što nemamo ime ovoga prefekta. Da je ono panonsko kao što su mnoga u popisu pripadnika *auxilia* koje donosi Domić Kunić, znali bismo je li bio domaći čovjek (možda Breuk, Ilir ili Kelt) koji je nakon služenja u vojsci mogao postao rimski državljanin ili pak pravi Rimljanin koji se tu naselio.

Ako se spomenik datira u 1. stoljeće, kako predlaže Domić Kunić, tada vjerojatno još nije bilo dodjeljivanja rimskoga državljanstva netom osvojenim Panoncima, tako da je prefekt vjerojatno bio rimskoga roda, porijeklom iz Italije.

Iz ovoga podatka ne možemo znati tko je živio u Inicerumu, samo doseljeni Rimljani i Italici, ili pak domaće panonsko stanovništvo s pokojim rimskim doseljenikom. Kako stvari stoje, naš je prefekt izgleda rođen u Inicerumu ili je tamo duže živio, što govori o ranom osnutku toga naselja.

Datacija spomenika

Na mogućnost da je prefekt bio rodom iz Italije, možda čak iz grada Rima, upućuje i plemenska pripadnost Klaudijevcima (četvrti car Klaudije I. vladao je od 41. do 54.). Colonia Claudia Savaria (kod današnjeg Szombathelya u zapadnoj Mađarskoj) osnovana je 43. godine, što govori o ranim počecima rimske kolonizacije u Panoniji. Rimljanima se žurilo da uspostave potpunu vlast u cijelom području od Dunava do Save, između ostaloga radi osiguranja prometa i komunikacija između Rima i istočnih provincija.

No rimska povijest u Savariji, i inače sjeverno do Dunava, bila je znatno manje krvava nego odnosi s južnim Panoncima između Drave i Save, gdje su vođeni žestoki ratovi (Panonski rat 12. - 11. g. pr. Kr. te ustanak dvaju Batona 6. - 9. g.), a pokoreno stanovništvo je često prodavano kao roblje.⁵ Tek su poslije mladići iz ovih krajeva regrutirani u pomoćne jedinice, a još su kasnije mogli postati rimski državljani i napraviti vojnu karijeru. Interpretacija spomenika i prefektova identiteta, znači, ovisi o njegovoj dataciji. Ri-

mljani se u Inicerumu mogu pojaviti tek nakon 9. godine, eventualno i nešto prije.

Neobično je da se na grobu ovoga visokog rimskog časnika kao domicilij navodi *domo Inicer(o)*, mjesto u Panoniji, što ima razne implikacije i traži prikladna tumačenja. Mjesto Inicerum moralo je dakle postojati bar par desetljeća prije prefektove smrti. Vojnici su formulu „domo“ na nadgrobnom spomeniku rabili kada bi umrli daleko od zavičaja. Moguća je interpretacija da je prefekt kao provincijalac bio ponosan što je dogurao do visokoga čina u rimskoj vojsci, pa je onda pozivanje na porijeklo dio novostvorenog imperijskoga identiteta. Kratica D M rabi se tek od 2. stoljeća; što bi značilo da je prefekt služio u Tampijsani oko 125. godine. Ako bi rana datacija ovoga nadgrobnika bila točna, onda je negdje u prvom stoljeću *mogao* biti osnovan i Inicerum, koji je također *mogao* biti klaudijevsko naselje.

To bi moglo pomoći pri pobljoj dataciji no to ujedno otvara i raspravu o autentičnosti spomenika. Inicerum je tada mogao postojati oko 100 godina, i trajao je sasvim sigurno do početka 4. stoljeća kad je nastao Antoninov Itinerar (a postojao je vjerojatno do kraja rimstva u Požeškoj kotlini oko 375. godine, uslijed provale Gota, Huna i Alana).

No prefektov epitaf nije dovoljan da bismo sa sigurnošću smjeli tvrditi nešto o kronologiji Iniceruma. Nije isključeno da se obitelj našega prefekta doselila iz Savarije ili koje druge klaudijske kolonije ili da je prefekt bio pravi Rimljanin, pripadnik toga klaudijevskoga plemena.

Najznačajniji problem – kao i kod svega ostaloga iz požeške antike – jest kronologija, odnosno vremensko određenje ovoga natpisa. Ključ za to leži u odgovoru na pitanje u kojoj je panonskoj jedinici služio naš prefekt i kada se ta jedinica gdje nalazila. Na to nije tako jednostavno odgovoriti, kao što se vidi iz komentara Migotti i Šašel Kos.

⁵ Mócsy 1974, str. 34 i 55.

Filološki aspekt

Budući da ovdje stvari gledamo prvenstveno očima filologa, za nas je izuzetno važan oblik imena naselja *Inicerum*.⁶ Ono se danas najčešće navodi u obliku bez „i“, dakle *Incerum*, koje se pojavljuje u nekim inačicama A.I.,⁷ pa ubuduće možemo s više pouzdanosti smatrati da je *lectio correcta* (ispravno čitanje) upravo to koje nalazimo na nadgrobnom spomeniku.

Budući da se radi o klesanom spomeniku, valja voditi računa da je *Inicerum* doista bio primarni lik, a ne *Incerum*, jer lakše je ispustiti jedno slovo (i to tanku crticu kao *I*) nego ga ubaciti pri klesanju. To je, čini mi se, jak epigrafski argument.

Ima i čisto lingvističkih razloga da oblik *Inicerum* uzimamo kao stariji od *Incerum*. Pojava lika *Incerum* (bez *i*, dakle) u prijepisima A.I. vjerojatno svjedoči o jezičnoj promjeni gubljenja kratkih samoglasnika u nenaglašenoj okolini, koja je u 2. i 3. st. već bila uhvatila maha, pa to samo svjedoči o jezičnim uzusima u vrijeme nastanka Antoninova Itinerara (oko godine 300). Budući da se u njemu pojavljuju oba lika imena u istim rukopisima, moguće je to naznaka da se tada jezični osjećaj počeo kolebati, dok se u vrijeme klesanja spomenika (1. st., početak 2. st.) jasno izgovaralo i nenaglašene samoglasnike. Navođenje dva oblika imena onda je odraz razvojnih procesa u latinskom koji su doveli do ispuštanja nenaglašanih kratkih samoglasnika, od kraja 3. i početka 4. stoljeća.⁸

S druge strane, valja imati na umu da nigdje drugdje u Rimskom Carstvu nema imena *Inicerum* ili *Incerum*, ni njemu sličnih, pa se mora uzeti u obzir i mogućnost da se možda i nije radilo o riječi latinskoga jezika, tako da je *Inicero* moglo biti i ime mjesta koje je postojalo prije rimskih osvajanja, gdje se onda naselila obitelj našega prefekta.

Gdje se nalazio Inicerum?

Već je rečeno da se *Inicerum*, odnosno *Incerum*, navodi na dva mjesta u Antoninovu itineraru, na popisu postaja iz Siscije prema Mursi i od Siscije prema Cibalama. To odgovara pravcima *Sisak – Kutina – Daruvar (?) – Osijek i Sisak – Kutina – Đakovo – Vinkovci*. S obzirom na lokalnu geografiju i udaljenosti između pojedinih postaja (i svih međusobno!), *Inicerum* se vjerojatno nalazio u Požeškoj kotlini, gdje ga većina istraživača i smješta.

Pri tom se istraživači ne slažu gdje se mjesto točno nalazilo, pa se navode Požega, Velika, Vetovo ili, posljednjih pet desetljeća najčešće Treštanovačka gradina kod Tekića. Najvjerojatnijom bi trebala biti lokacija koja se nalazi na udaljenosti najbližoj onoj navedenoj u A.I., a to nije slučaj ni s jednim od navedenih mjesta (udaljenosti odstupaju za 15–20 km).

I lokalna topografija i A.I. isključuju mogućnost da se *Inicerum* nalazio u Tekiću, koji je u samom središtu Kotline 20 km predaleko od udaljenosti koju daje A.I. To je dovoljan argument da se ničim dokazana i sasvim neutemeljena dogma o *Inicerumu* u Tekiću jednom zauvijek napusti. Nema načina da se Požega i Tekić za dvadesetak kilometara približe Sisku.

O tome sam pisao u Požeškom pučkom kalendaru⁹ i predložio da se *Inicerum* traži u okolici Slobostine,¹⁰ vodeći računa o navedenim udaljenostima i odnosima u prostoru Požeške kotline. *Inicerum* je, naime, (prema A.I. i prema današnjim mjeranjima) udaljen 114 km od Siscije, 80 km od Variane (Kutina?) i 37 km od sljedeće postaje Picientino, pa je logično pretpostaviti da se nalazio negdje pri zapadnom rubu Kotline (koja je maksimalno 45 km široka), a Picientino na njezinu istočnom kraju. Slobostina se nalazi točno na 114 km od Siska.

⁶ Vodeći računa o zakonitostima latinskoga jezika ovaj se nominativ može s dosta sigurnosti prihvatiti.

⁷ Vidi bilješku o *Inicerumu* u Wesselingio 1735.

⁸ Za objašnjenje ove promjene zahvalnost dugujem kolegi Bojanu Marottiju, vrsnom latinistu.

⁹ Rašić 2016a i 2016b.

¹⁰ Gdje ga već smještaju Kukuljević 1873 i za njim Klaić 1873. O raznim ubikacijama *Iniceruma* v. Gračanin 2010 i 2011. O povijesti ubikacije *Iniceruma* v. Kramberger 2009 i Langhamer 1972.

Klaićev zemljovid: Incerum i Picentino (Klaić 1899).

Domić Kunić, kao i Pinterović, Incerum smješta u Požegu, jer je to 1975. odražavalo „the state of the art“ u tome pitanju. Ni današnje ubikacije nisu točnije, pogotovo ne one u Tekiću. To zapravo odgovara cjelokupnom obrascu: svako malo se nanovo otkrivalo Incerum na drugom mjestu, ne osvrćući se na udaljenosti u A.I., tom jedinom vrelu o položaju te putne postaje. Zanimljivo je da ga je Klaić već 1899. smjestio točno gdje treba, kod gornjega toka Orljave, na zapadu Požeške kotline, otprilike kod Slobostine, no ni na to se više nije osvrtno!¹¹

Pretorij i carska mansija kod Inceruma

Glavni je problem istraživanja oko Tekića da se pisalo o raznim detaljima, no uopće se nije vodilo računa o rimskim cestama koje su u okolini potvrđene još 1898. godine¹² niti je nalazište promatrano u kontekstu sustava *Cursus publicus*.

Nalazište u Tekiću¹³ sa svojim velikim grobljem moralo je biti neko drugo naselje, a s obzirom na vrstu i funkcije jedne od građevina moglo je to biti i sjedište pretorija i carske palače u njemu (*mansio augusti in praetorio est*) spomenutih u A.I. u umetku između ova dva mjesta (umetci su

inače izuzetno rijetki u A.I.). Najvažnije pitanje koje se tu postavlja samo od sebe jest: Koji je car izgradio pretorij i carsko svratište? U svakom slučaju moralo se raditi o nekom tko je vladao prije nastanka A.I.

A.I. je jedino mjesto u ukupnom korpusu latinskih natpisa gdje se spominje sintagma *mansio augusti*. Očito se radi o izuzetno važnoj napomeni i objektima pa je neobjašnjivo da je tako važna informacija bila redovno zanemarivana i da se o njoj nije vodilo računa kod iskapanja u Požeškoj kotlini.

Ne smijemo zaboraviti da A.I. potječe iz vremena oko 200 godina nakon početka rimskih osvajanja Panonije. Pretorij i mansija su se tamo očito nalazili još prije sastavljanja Itinerara. U tom slučaju možemo zaključiti i da su ceste *Siscia – Incerum – Picentino – Cibalae* i *Siscia – Aquae Balissae – Incerum – Straviana – Mursa* izgrađene već u 1., najkasnije rano u 2. stoljeću, možda u već doba Vespazijana, kako sugerira Domić Kunić.

Iz postojanja prefektova spomenika možemo zaključiti (uz nešto opreza) da je naselje Incerum možda postojalo već u 1. stoljeću, no ne

¹¹ Klaić 1899, zemljovid.

¹² Turković 1898: 243.

¹³ Pregled v. u Kramberger 2009. Većinu radova o lokalitetu Tekić – Treštanovačka gradina (više desetina njih) napisala je Dubravka Sokač Štimac no ti se radovi odnose na razne faze istraživanja; ona nikada nije napravila sintezu. Broj radova je svakako prevelik da bi se ovdje navodio i zapravo nebitan za temu ovoga rada.

možemo znati je li tada već postojao i pretorij s carskom mansijom, ili su ta zdanja nastala nešto prije pisanja A.I.

Autentičnost spomenika

Sad se možemo vratiti na pitanje zašto se taj spomen Iniceruma i taj natpis zaobilaze u literaturi. Odgovor na to mogao bi se kriti u zadnjoj napomeni autorica Migotti i dr., da je autentičnost nalaza donekle upitna. To nije neobično jer je spomenik fizički nestao nakon što je prepisan tekst na njemu.

S pitanjem o autentičnosti Ilićeva zapisa kao vrela obratio sam prof. Branki Migotti, jednom od naših arheologa s najboljim poznavanjem ovoga terena (napisala je brojne značajne radove o Certisiji, rimskom naselju u Štrbincima kod Đakova, kamo je dalje vodio put od Iniceruma i Picentina za Cibale i o naselju Aquae Balissae). Evo što mi je prof. Migotti odgovorila u osobnoj poruci:

„Sumnja u autentičnost natpisa temelji se na nekoliko činjenica. Jedna od njih svakako je i ne baš dobar glas Luke Ilića u historiografiji, o čijoj pouzdanosti je osobito loše mišljenje imao Gjuro Szabo, nazvavši ga „prerevnim sabiračem starina koji je mnoge natpise fabricirao“. Premda je po mome mišljenju kritika prestroga, sumnja ostaje. U konkretnom slučaju, natpis je 1826. prepisao požeški podžupan, antikvar, nakon čega je kamen nestao a Ilić ga nikada nije vidio. Ako povjerujemo u autentičnost nalaza, čemu sam ja sklona, ostaje pitanje čitanja jer je očito da dio teksta nedostaje, ali prepisivač, odnosno Ilić, o tome ne ostavlja nikakvih primjedbi. Sve u svemu, čini mi se da je veća sumnja u čitanje natpisa nego u njegovu autentičnost samu po sebi.“

Literatura

- Acrudoae, I. (2012). Ala I Pannoniorum Tampiana: History and mobility. *Classica et Christiana*, 7(1), 7–16.
- Bilić, T. (2012). Rimskodobno nalazište na Treštanovačkoj gradini / The Roman-period site on the Treštanovci hillfort. U D. Margetić (Ur.), *Skupni nalaz kasnorimskog novca iz Treštanovaca / Hoard of late Roman bronzes from Treštanovci* (Catalogi et Monographiae, Vol. X, str. 9–17). Arheološki muzej u Zagrebu.

I prof. Alka Domić Kunić potvrdila mi je u privatnoj korespondenciji: „Koliko znam, što se prefektovog natpisa tiče, podaci potječu iz samog natpisa“. Raspravili smo i mogućnost da postoji možda još neki Inicerum, no ona ne misli da je to vjerojatno. I sama činjenica da prefekt služi u jednoj panonskoj jedinici i da je natpis nađen u blizini Našica, nedaleko od Požeške kotline, govori u prilog da je bio rodom iz toga jednog i jedinog Iniceruma.

To nije nevažno jer o Požeškoj kotlini u doba osvajanja Panonije ne znamo baš ništa: Požeška kotlina je područje s brojnim rimskim nalazima, ali bez ikakva vremenskoga konteksta. Bez kakve-takve kronologije rimska arheologija Požeštine ne govori nam mnogo. Ako bi nam prefektov spomenik mogao pomoći u dataciji prvoga spomena Iniceruma, to bi bio značajan napredak. Zato taj natpis u svakom slučaju treba dobro proučiti i na njega se vraćati, kad nam porastu spoznaje o kretanjima rimskih vojnih jedinica i osnutka naselja u južnoj Panoniji. Šteta je što dosadašnji pisci o ovom spomeniku nisu ništa naveli o rimskoj cesti kod Straviane (Bedemgrada?), jer je ta dionica puta u A.I. krajnje nejasna i vjerojatno s krivim podatcima o udaljenostima između mjesta.

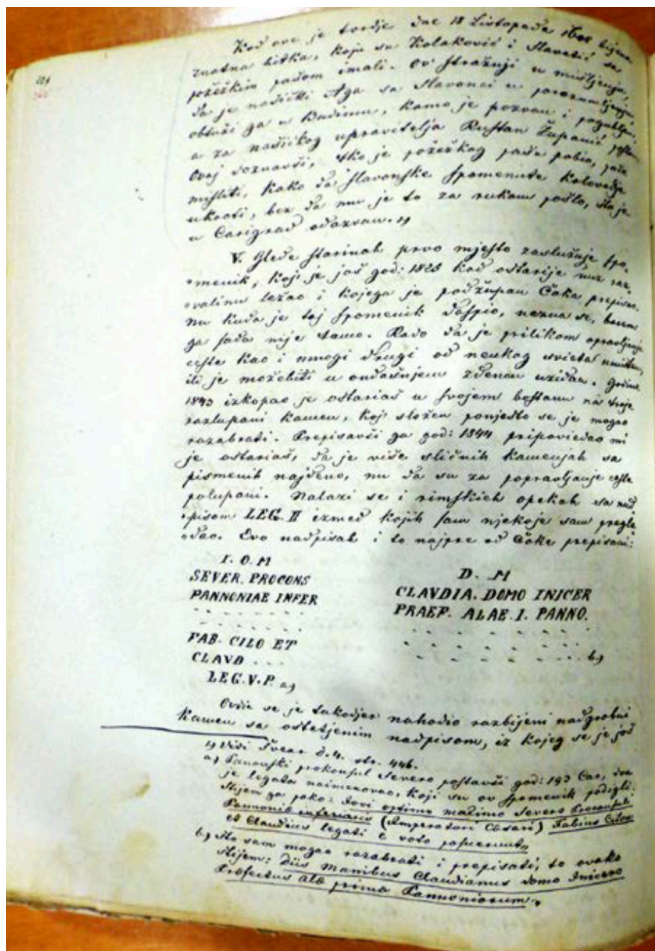
Iako nad natpisom lebdi prerevni i nepouzdana duh Luke Ilića Orivčanina, slažem se s prof. Migotti da je sumnja blaga i da bi i ovaj epigrafski izvor trebalo uvrstiti u redovne prikaze spominjanja Iniceruma. Tekst prefektova epitafa mora se svakako uzeti u razmatranje provjeravajući informacije na njemu. Ako se te informacije pokažu točnima, i spomenik bi trebao biti izvoran, a naše spoznaje o Inicerumu bogatije i sigurnije.

- Cuntz, O. (1990). *Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*. Walter de Gruyter.
- Domić Kunić, A. (1988). Augzilijari ilirskog i panonskog porijekla u natpisima i diploma od Augusta do Karakale. *Arheološki radovi i rasprave*, 11, 83–114.
- Ferjančić, S. (2015). The Ala Pannoniorum in the army of Illyricum. *Istraživanja*, 26, 37–45.
- Gračanin, H. (2010). Rimske prometnice i komunikacije u kasnoantičkoj Panoniji. *Scrinia Slavonica*, 10, 9–69.
- Gračanin, H. (2011). *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*. Plejada.
- Ilić Oriovčanin, L. (1852). *Starožitnosti kraljevstva Slavonije* (Neobjavljeni rukopis). Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu.
- Klaić, V. (1899). *Historički zemljovid Hrvatske*. Zagreb.
- Kramberger, V. (2009). Incerum. *Rostra*, 2(2).
- Kranjčev, B. (1973). Iz prošlosti našičkog kraja. *Glasnik slavonskih muzeja*, 22, 19–24.
- Kukuljević, I. (1873). Panonija rimska. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 23, 86–157.
- Langhamer, J. (1972). U potrazi za Incerumom – rimskom „Požegom“. *Glasnik slavonskih muzeja*, 19, 26–27.
- Laszowski, E. (1923, June 9). Našice. *Hrvatski list*, 2.
- Löhberg, B. (2006). *Das Itinerarium Provinciarum Antonini Augusti: Ein kaiserzeitliches Straßenverzeichnis des Römischen Reiches. Überlieferung, Strecken, Kommentare, Karten*. Berlin.
- Migotti, B., Šašel Kos, M., & Radman-Livaja, I. (2018). *Roman funerary monuments of south-western Pannonia in their material, social, and religious context* (Archaeopress Roman Archaeology 45). Archaeopress.
- Mócsy, A. (1962). Pannonia. U *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (Suppl. IX, str. 653–667). Alfred Drückenmüller Verlag.
- Mócsy, A. (1974). *Pannonia and Upper Moesia: A history of the Danube provinces of the Roman Empire*. Routledge & Kegan Paul.
- Pinterović, D. (1975). Nepoznata Slavonija. *Osječki zbornik*, 14–15, 123–166.
- Rašić, N. (2016a). Gdje se točno nalazio Incerum? U J. Topić (Ur.), *Požeški kalendar 2016* (str. 99–101). Požega.
- Rašić, N. (2016b). Talibani u Tekiću: Rimska palača zaorana! U J. Topić (Ur.), *Požeški kalendar 2016* (str. 102–104). Požega.
- Rašić, N. (2020). Rimski prefekt iz Iniceruma – još jedno epigrafsko vrelo o Incerumu (Iniceru). U J. Topić (Ur.), *Požeški pučki kalendar 2021* (str. 102–104). Požega.
- Spaul, J. E. H. (1995). Ala I Pannoniorum – one or many? *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 105, 63–73.
- Turković, M. (1898). Izvještaj muzejskih povjerenika i prijatelja (2. 8. i 26. 10. 1898.). *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva (n.s.)*, 3, 242–243.
- Wesseling, P. (1735). *Vetera Romanorum itineraria, sive Antonini Augusti itinerarium*. Apud J. Wetstenium & G. Smith.

ABSTRACT

The paper examines an epigraphic monument of a Roman cavalry prefect (*praefectus alae*) originating from Inicerum, discovered in Bedemgrad near Našice (Slavonia, Croatia). The monument, which has been published multiple times but rarely analyzed in detail, provides important information about the Roman settlement of Inicerum, which is assumed to have been located in the Požega Valley. The paper provides an overview of the previous research and interpretation of the monument, with a special emphasis on the philological aspect of the name *Inicerum*, which appears in a rarer form compared to the more commonly used *Incerum*. The military context, the affiliation of the prefect to the cavalry of Ala I Pannoniorum, and the possibility that Inicerum was an important settlement along the Roman road are also analyzed. The authenticity of the monument is also discussed, which is somewhat questionable due to the lack of physical finds and historical uncertainties related to the copying of the text. It is concluded that the monument, despite doubts, should be taken into account in further research on Inicerum.

Keywords: Roman Pannonia, praefectus alae, Inicerum, Incerum, Bedemgrad, Ala I Pannoniorum, Požega Valley, Tekić, Treštanovačka gradina

Rukopis Luke Ilića Oriovčanina „Starožitnosti kraljevstva Slavonije“ iz 1852. u kome se spominje prefekt iz Iniceruma (čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici).